

RECENZÍÓ

Kontra, M. és Borbély, A. (szerk.) (2021): *Tanulmányok a budapesti beszédről – a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján*. Budapest, Gondolat, 355 oldal.

Berán Eszter* recenziója

Megjelent az interneten: 2022. augusztus 30.

© 2022 Akadémiai Kiadó, Budapest

Hiánypótló, a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (röviden BUSZI) adatait feldolgozó kötet jelent meg Kontra Miklós és Borbély Anna szerkesztésében 2021-ben a Gondolat Kiadó gondozásában.

A BUSZI projekt kutatásának kezdetei 1985-re nyúlnak vissza, valamint azokra az időkre (1990-től), amikor az MTA Nyelvtudományi Intézetében Dr. Kontra Miklós vezetése alatt működött az Élőnyelvi osztály, és ahol a kutatás különböző időszakaiban a kötet több szerzője, köztük Borbély Anna, Kassai Ilona, Váradi Tamás, Bartha Csilla, Reményi Andrea, Hattyár Helga is dolgozott. A BUSZI projekt időben eltolt többfókuszú kutatásai közül a kötetben elsősorban a BUSZI 2 (1987–88) adataira épülő vizsgálatok kaptak helyet.

A BUSZI projektekben a kutatás célkitűzése az volt, hogy a nyolcvanas évek Budapestjének lakóit minél árnyaltabban jellemezzék a nyelvhasználat, illetve a vizsgált nyelvi változók szempontjából, valamint hogy a Budapesten élő különböző társadalmi csoportok és rétegek eltérő nyelvhasználatát is megvizsgálják, és a rájuk jellemző beszédstílust is megfigyeljék. Elmondható a BUSZI projektről, hogy ehhez mérhető alapos és szisztematikus kutatás azóta sem készült a budapesti beszédről.

A fenti célok értelmében a BUSZI 2 kutatás 50, öt foglalkozási kategóriába sorolt adatközlővel készített 2-2,5 órás interjút tartalmaz: 10 tanár, 10 egyetemista, 10 bolti eladó, 10 gyári munkás és 10 szakmunkás tanuló alkotta a mintát. A nemek eloszlása 29 férfi és 21 nő volt. Életkorban az adatközlők 15 és 50+ között mozogtak a felvétel idején.

Az interjúk a William Labov nevével fémjelzett szociolingvisztikai interjú módszertanán alapultak. A BUSZI interjúk kezdetén egy 10-15 perces beszélgetés található az adatközlővel, amikor is az interjúkészítő igyekszik nyelvi szempontból releváns információkat kideríteni alanyáról. Ezt követték a különféle tesztfeladatok, mint például a mondatkiegészítés, szó-csoportok felolvasása, hallás utáni szópárok megkülönböztetése, szövegek normál tempójú, ill. gyors tempójú felolvasatása stb. A teszteket egy 30 perces, modulokra épülő irányított beszélgetés követte. A beszélgetés témái között voltak rögzítettek, mint például a család, iskola, nyelvhasználati kérdések, romákról alkotott vélemény, halálfélelemlről való beszélgetés, valamint voltak spontán felmerülő témák is.

---

* Levelező szerző. PPKE BTK, Pszichológia Intézet, Magyarország. E-mail: beran.eszter@btk.ppke.hu

A kötetben megjelentetett BUSZI 2 vizsgálatok közül több már korábban is napvilágot látott, ám jelen kötetben integráltnak, egy helyen találhatja meg őket az olvasó, valamint szerepelnek további, újonnan írt fejezetek is.

A kötet bevezető részében kapott helyet Kontra Miklós két írása, az egyik a BUSZI történetét beszéli el, míg a másik a BUSZI kapcsán felmerülő szerzői jogi és kutatásetikai kérdésekkel foglalkozik.

A BUSZI első szakaszát, vagyis a kezdeteket Kontra 1985 és 1992 közé teszi, amikor is megindult a BUSZI koncepciójának tervezése és módszertani alapjainak lefektetése az akkor még a budai Várban található MTA Nyelvtudományi Intézetben, olyan nyelvészek segítségével, mint Imre Samu, Kassai Ilona, Szépe György, Pléh Csaba és Terestyéni Tamás. Az interjúk elkészítésében ezután nem nyelvészek, hanem terepmunkában jártas szociológusok és egy tanár vett részt. A Soros-alapítvány jóvoltából az interjúk rögzítésére az akkori legjobb technológiát tudták alkalmazni, ami egy Uher 4000 Report Monitor márkájú magnetofon használatát jelentette. Az interjúk szövegei lejegyzésre és kódolásra kerültek, mely munkát elsősorban Borbély Anna és Bartha Csilla végezték el, és amelyet 2002-ben fejeztek be. Ez alatt az idő alatt a BUSZI anyag kutatása és feldolgozása általában OTKA pályázatok segítségével ment végbe. Az így feldolgozott BUSZI 2 szövegtörzs 268 448 szóból állt, amit a BUSZI 3 és BUSZI 4 200 fős reprezentatív mintáján felvett hanganyag összegyűjtése követett, mely adatok jelenleg is feldolgozás alatt állnak.

A BUSZI-val kapcsolatos kutatásetikai kérdéseknek Kontra külön fejezetet szentel. Ebben kifejti, hogyan anonimizálták az interjúkat, illetve milyen konfliktusok adódtak abból a kérdésből, hogy a BUSZI felvételei és adatai kinek a számára legyenek hozzáférhetők: csak a feldolgozásban közvetlenül részt vevő kutatók számára vagy szélesebb körben is tegyék elérhetővé. Ez a kérdés összekapcsolódik azzal a felvetéssel is, hogy a BUSZI kinek a szellemi tulajdona. Végül a BUSZI 2 50 interjúja közül 10 anonimizált interjú elérhető multimédiás DVD-k formájában a szélesebb közönség számára – ami elsősorban kutatókat jelent. Ezek a DVD-k hangot és átiratot is tartalmaznak, és közülük két interjút a szerkesztők mellékelnek a könyvhöz is.

A *Bevezető tanulmányok* című blokkban öt tanulmány olvasható, melyek a BUSZI projektek háttérét világítják meg különböző aspektusokból. Kontra Miklós *Budapesti élőnyelvi kutatások* című tanulmánya röviden vázolja a BUSZI háttérében álló szociolingvisztikai megfontolásokat. Reményi Andrea *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú kódolási rendszeréről* című tanulmánya részletesen bemutatja a BUSZI 2 lejegyzésének kódrendszerét és a kódolási folyamat egyes lépéseit, valamint az adatbázis használatát. Váradi Tamás *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú* című fejezete összegzi a BUSZI projektek módszertani háttérét, olyan kérdésekre tér ki, mint az adatok tárolása, az adatbázis felépítése, az összegyűjtött anyag digitalizálása stb., valamint néhány előzetes eredményt is felsorol a BUSZI anyagának vizsgálataiból. Míg Kontra Miklós második írása ebben a blokkban az átlagos mondathosszot vizsgálja a BUSZI 2-ben, Borbély Anna és Bartha Csilla közös cikke, *Interjúzás, lejegyzés és kódolás a BUSZI 2-ben* a BUSZI 2 interjúkról, azok elkészítési folyamatairól szól részletesen. Elemzésük bemutatja, hogy a BUSZI 2 korpusza alkalmas akár egyes társas konstruktivisták elméleti keretben megfogalmazott kérdésfeltevések vizsgálatára is. Az egyik interjútechnika például, amelyet részletesen illusztrálnak a szerzők, az adatközlőnek a terepmunkás általi interakcionális bevonása az interjúkészítés kezdetén, valamint további pontjain, ami oldott légkört teremt meg a két résztvevő között, és átalakítja, közelíti a köztük lévő viszonyt – ehhez igazítva az adatközlő beszédstílusát is.

A könyv második nagy blokkja az *Elemzések* címet viseli. Ez a rész alfejezetekre osztva tartalmazza a BUSZI adatok különböző szintű vizsgálatait: szerepelnek hangtani, alaktani, mondattani, szókincsbeli, stílusbeli és diskurzus szintű elemzések.

A hangtani vizsgálatok között szerepel Hattyár Helga, Kontra Miklós és Vargha Fruzsina Sára írása, *Van-e Budapesten zárt ë?* címmel. A szerzők a BUSZI 2, 3 és 4 anyaga alapján igenlő választ adnak a címben feltett kérdésekre. A szerzők ezzel összefüggésben azt is megvizsgálták, hogy milyen hatása van bizonyos demográfiai változóknak (nem, életkor, bevándorlás) az *ë* hang használatára. A másik hangtani vizsgálat, Borbély Anna és Vargha András írása az *l* hang variabilitását vizsgálja öt foglalkozási csoportban a BUSZI alapján. Eredményeik azt mutatták, hogy valóban van összefüggés az *l*-kiesés és a foglalkozásicsoport-tagság között. A szellemi foglalkozásúak (tanárok és egyetemi hallgatók) beszédében valóban ritkábban fordul elő *l*-kiesés, mint a fizikai foglalkozású adatközlőknél (gyári munkások és szakmunkás tanulók).

Az alaktani vizsgálatok között szerepel Mátyus Kinga, Bokor Julianna és Takács Szabolcs tanulmánya, amely az *Abban a farmerba nem mehetsz színházba. A (bVn) variabilitásának vizsgálata a BUSZI tesztfeladataiban* címmel jelent meg. A szerzők azt vizsgálták, hogy mely tényezők befolyásolják a (bVn) változó váltakozó használatát, és milyen hatása van ebben a társadalmi háttérnek és az egyéni stílusnak, illetve a standard kiejtésnek való megfelelésnek. Az eredmények azt mutatták, hogy az adatközlők társadalmi háttere kismértékben együtt járást mutatott a különféle alakok használatával. A tanárok, egyetemisták és bolti eladók megközelítőleg egyenlő arányban használták a rag standard változatát (ami meglehetősen magas arány volt, kb. 97%), míg a szakmunkások és gyári munkások valamivel kisebb arányban (94,5, valamint 91%-ban). Ugyanakkor a standard alak használatának szempontjából összefüggést találtak az adatközlők életkorával, iskolázottságával, valamint a feladat típusával is. Az alaktani vizsgálatok között szereplő második tanulmány Borbély Anna írása, melynek címe *Két morfológiai változó variabilitásának statisztikai és szociokognitív elemzése a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban*. A szerző két változót vizsgált írásában, az egyik a (nVk) (a -nék/nák toldalék, vagyis az iktelen igék alanyi ragozása, egyes szám első személyű feltételes módú alakja), valamint a jön ige többes szám második személyű alakjának változatai: a jöttek/jösztek használata. Vajon a változatok használata mutat-e összefüggést a társadalmi rétegződéssel? Jelöli-e a kontextuális stílusokat? Mennyire tudatos a használatuk? Ezeket a kérdéseket a BUSZI 2 tesztkérdéseire adott válaszok alapján elemzi a szerző. Az eredmények azt mutatják, hogy míg a -nék/nák használata összefüggést mutat a foglalkozással (legkevésbé a tanárok, és leginkább a gyári munkások használták a „nák” változatot), addig a „jösztök” használata inkább a kontextuális stílusok jelölésével függött össze.

A mondattan fejezetében szintén két írás kapott helyet. Az egyik írás Kassai Ilona egy korábbi munkája, *Az -e kérdőszó és a budapesti nyelvhasználat. Minta érték nélkül* című tanulmánya. Kassai elemzésében kimutatja, hogy a BUSZI 2 adatközlőire nem jellemző a kérdőszó elmozdítása a köznyelvi norma szerinti helyéről, azonban az öt foglalkozás szerinti kategóriák eloszlásában mutatkozik némi variabilitás az -e használatára vonatkozóan. Eszerint kimutatható, hogy a gyári munkások a legbizonytalanabbak az -e kérdőszó használatában, ezt követi a szakmunkás tanulók és bolti eladók nyelvhasználat, majd végül az egyetemi hallgatóké és a tanároké. A másik írás ebben a fejezetben Daniel Szeredi angol nyelvű cikke: *Loss of agreement between Hungarian relative pronouns and their antecedens*, vagyis a szerző a vonatkozó névmások egyeztetésének problémáját elemzi. Daniel Szeredi olyan példákat elemez a BUSZI 2 korpuszából, mint a „találkoztam egy fiúval, aki...” vagy a „találkoztam fiúkkal, akik”, ahol van a névmás és főnév

között egyeztetés, összehasonlítás a többes számú alakkal, ahol viszont nincs egyeztetés „találkoztam pár fiúval, akik...”. A szerző eredményei azt mutatták, hogy a magasabb társadalmi státuszú beszélők inkább használták az egyeztetett változatokat, mint az alacsonyabb státuszúak.

A szókincset vizsgáló alfejezetben Kontra Miklós írása szerepel *Szócsinálás (A motiváció szerepe egy ismeretlen tárgy megnevezésében)* címmel. A cikk arról szól, hogy a BUSZI 2 adatközlői miként próbáltak megnevezni egy számukra ismeretlen tárgyat (mai nevén kapocskiszedőt), amit életükben először láttak. Az első próbálkozásnál az adatközlők feladata az volt, hogy spontán módon megnevezzék a felmutatott tárgyat. Másodsorra az, hogy a tárgy használat közbeni működését látva nevezzék meg, végül úgy, hogy közben meg kellett nevezniük két, a terepmunkás által bemutatott tárgyat is: egy tűzőgépet és egy kapcsolót. A válaszok között a második megnevezésnél leggyakrabban a „kapocskiszedő” név hangzott el, míg a harmadik próbálkozásnál a „kapocskiszedő-szerű” megnevezés. A szerző ezután végigköveti a tárgy elnevezéseinek történetét egészen 2009-ig, amikor a Google-keresések alapján elmondható, hogy stabilizálódott a kapocskiszedő elnevezés.

A *Stílus* alfejezetben szintén egy írás szerepel: Bartha Csilla és Hámori Ágnes cikke, *Stílus a szociolingvisztikában, stílus az interakcióban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések a szociolingvisztika társas-konstruktivista stílusvizsgálataiban* címmel. A szerzők a BUSZI 2 14 interjújának beszélgetését dolgozzák fel társas-konstruktivista megközelítésű elemzéssel, az interjúban megjelenő stílusokat és stílusváltásokat vizsgálva, és megfigyelve ez utóbbiak összefüggéseit a társas jelentésekkel. Eredményeik azt mutatták, hogy a stílusváltozás akkor volt megfigyelhető, amikor nagyobb volt az adatközlő érintettsége például a halálveszély, a romák iránti attitűd megvitatása esetén, vagy amikor személyes jellegű témákról folyt a beszélgetés. Ilyenkor a változások a nyelvhasználat több tartományában is egyszerre megjelentek, például fonológiai, lexikai, morfoszintaktikai és diskurzusjelenségekben is. Ilyen jelenségek voltak a t- és l-kiesés, a fordulók hosszának változása, a háttéracsatorna jelzések, valamint a diskurzusjelölők is. Ezeket a stílusváltásokat aztán a szerzők összefüggésbe hozták az adatközlők társas stratégiáival. Ez alapján többek között elkülönítettek bizonytalan és távolodó stílust, ami az arc védelmét szolgálta; határozott és involválódó stílust, vagy erősen bevonódó, emocionális stílust, ami az arc kiemelését, hangsúlyozását szolgálta; valamint a kidolgozott narratívát, mely során a beszélő expliciten megjeleníthette önmagát. Összességében a szerzők arra következtetnek, hogy az egyes stílusok használata „a beszélőnek az adott helyzetben, az adott téma kapcsán választott önmegjelenítési, a diskurzusbeli identitását és a beszédpartnerrel való viszonyát alakító aktív stratégiája” (288).

A *Diskurzus* alfejezetben egy másik írás szerepel Bartha Csilla és Hámori Ágnes tollából: „A beszédmódok dinamikája az interakcióban: a beszédalkalmazkodás elméleti lehetőségei a társas nyelvhasználat vizsgálatában” címmel. Ebben a tanulmányban a szerzők a beszédalkalmazkodás-elmélet segítségével vizsgálják a BUSZI 2 társalgási moduljait. Az elmélet lényege, hogy a társalgás során a beszélők egymáshoz igazítják beszédmódjukat. A BUSZI 2-ből a szerzők által megemlített példa többek között az „aha” kifejezés használata egy adott terepmunkás esetében, ami fiatalokra jellemző stílusú beszédmód, és leginkább a szakmunkástanulókkal folytatott beszélgetésekben szerepel. Ezzel ellentétben a tanárokkal folytatott beszélgetésekben ugyanez a terepmunkás egyszer sem használja ezt a kifejezést. Cikkükben a szerzők rámutatnak, hogy a beszédalkalmazkodás nem automatikus folyamat. Előfordulhat az is, hogy csökken a mértéke, például akkor, ha a beszélők által használt nyelvváltozatok jelentősen eltérnek egymástól.

A *Varia* című alfejezetben Kontra Miklós két további írását olvashatjuk. Az első a *Megjegyzések a BUSZI-2-beli nyelvi bizonytalanságról* című, mely azt vizsgálja, hogy a BUSZI 2 adatközlői milyen válaszokat adtak a „Melyik a helyes?”, valamint az „Ön hogyan szokta ejteni?” feladatokra, ahol olyan kérdések szerepeltek, mint például bölcsöde vs. bölcsőde, szopiáne vs. szofiáne, vagy a bólintgat vs. bólingat szópárok specifikus, eltérő változatú kiejtései. A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy az adatközlők jelentős része más kiejtést tart helyesnek, mint amit ő maga használni szokott, ezért bizonytalannak nevezhető. Az ilyen személyek bármelyik foglalkozási kategóriából (társadalmi rétegből) kikerülhettek.

Kontra Miklós második írása a *Mustra a BUSZI-2 kétdimenziós tesztadataiból* címet viseli. A tanulmány négy független változó hatását vizsgálja a BUSZI 2 tesztfeladataira, melyek a válaszadó neme, életkora, foglalkozása és bevándorló státusza (azaz, hogy Budapesten élt-e a személy gyermekkorában is, vagy később, idősebb korában máshonnan költözött ide). Az eredmények azt mutatták, hogy a legerősebb hatása a nyelvi változatok használatára a foglalkozási csoportnak volt, amit értelmiségiek vs. többiek csoportokra osztottak a kutatók.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a kötetben közreadott tanulmányok változatos és izgalmas szempontokból vizsgálják a BUSZI adatokat, és egy alapos betekintést nyújtanak mind annak elméleti-módszertani háttérébe, mind pedig eredményeibe. Mindezt kiegészíti a kötethez adott DVD-melléklet, amely a fent említett BUSZI 2 interjúkon kívül egy előzetes kutatásnak, a gazdagréti hanganyagának a vizsgálatából származó három tanulmányt is tartalmaz, Varga László tollából.

A kötetet mind nyelvészettel vagy szociológiával foglalkozó szakembereknek, egyetemi hallgatóknak, mind pedig a beszélt nyelv vizsgálata iránt érdeklődő nagyközönségnek is bátran ajánlhatjuk.

